

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1996

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΔΙΑΝΝΕΛΙΔΗ

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι Συνάδελφοι,
Κυρίες και Κύριοι,

Ἡ συμπεριφορὰ εἶναι μία τῶν ἰδιοτήτων τῶν ζώντων ὀργανισμῶν καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς εἶναι θέμα τῆς ψυχολογίας ἀλλὰ καὶ τῆς βιολογίας. Ἱστορικές αἰτίες, ὅπως ὁ χωρισμὸς τῶν πνευματικῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τίς φυσικές ἐπιστῆμες, ποὺ ὀφείλεται στὴ δυαδικὴ ἀντίληψη περὶ σώματος καὶ ψυχῆς, συνετέλεσαν στὸν διαχωρισμὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν λοιπῶν ὀργανισμῶν. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς κάθε ἐπιστήμης ἀσχολουμένης μὲ ψυχικές καὶ πολιτισμικές ἀπόψεις τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἀπὸ ἐκείνες ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ φυσικὴ βιολογικὴ μερικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, εἶχεν ὡς συνέπεια μία σειρὰν ἀκάρπων διαφωνιῶν, ἀμοιβαίων παρανοήσεων καὶ ἐσφαλμένων ἐκτιμήσεων. Τελικῶς δὲ οἱ δυαδικές αὐτές ἀπόψεις ἐμπόδισαν τὴν ἀνάπτυξη δυναμικῶν καὶ ἀπαλλαγμένων τελεολογικῶν (ὑπὸ τὴ στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου) ἐξελικτικῶν ἀντιλήψεων καὶ τὴ γενικὴ κατανόηση βιολογικῶν θεωριῶν ἐξελίξεως. Τὸ ὀλιγώτερον στὴν ἐφαρμογὴν των στὸν ἀνθρώπο. Ὑπῆρξαν ἐπίσης ἐμπόδιο στὴν ἀναγνώριση τῶν ριζῶν καὶ τῶν ὀρμεμφύτων τῆς συμπεριφορᾶς του.

Τί εἶναι ἡ συμπεριφορὰ; Ἡ ἔννοια τῆς συμπεριφορᾶς στὴν καθημερινὴ χρῆση τῆς εἶναι πολὺ εὐρεῖα, π.χ. λέμε συμπεριφορὰ πολιτικῶν κομμάτων στίς διαφορές

των, κρατῶν μεταξύ των, ὑλικῶν ἔναντι θερμοκρασίας κ.ἄ. Ἡ βιολογικῆς ἐννοίας συμπεριφορά εἶναι συνδεδεμένη με ὀργανισμούς, ἄρα με ζῶντα ἄτομα ἢ ομάδες ἀτόμων.

Ἐπὶ ἐπιστημονικῆς ἐννοια ἢ συμπεριφορά πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ ἐνεργοῦντα ὑποκείμενα καὶ νὰ ἐκπληρώνει μία λειτουργία δι' αὐτά. Κεντρικὸ σημεῖο εἶναι ποιῆς λειτουργίες ἐξυπηρετοῦν οἱ διάφοροι τρόποι συμπεριφορᾶς, τοῦ ἀτόμου, τῆς ομάδος ἢ τὸ εἶδος τοῦ ὀργανισμοῦ.

Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διακρίνει κανεὶς πότε ἓνας ζῶν ὀργανισμὸς δὲν ἐμφανίζει συμπεριφορά. Ἀκόμη καὶ στὶς παθητικὰ καταστάσεις, π.χ. σὲ βαθὺ ὕπνο, ὁ ὀργανισμὸς συμπεριφέρεται. Ἐξαιροῦνται καταστάσεις κατὰ τὶς ὁποῖες ἀμφισβητεῖται ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ. Ὅπως π.χ. κατὰ τὴ διαδικασία τῆς γεννήσεως, τοῦ ἀποθνήσκειν ἢ τῆς βαθειᾶς ἀναισθησίας (λιποθυμία). Σὲ ὅλες τὶς ἄλλες χρονικὰς στιγμὰς μπορούμε νὰ μιᾶμε γιὰ «ρεῦμα συμπεριφορᾶς», κατὰ τὸ ὅποιο δὲν εἶναι εὐκόλος ὁ διαχωρισμὸς μεταξύ συμπεριφορᾶς καὶ μὴ συμπεριφορᾶς. Ἡ συμπεριφορά τελειώνει νεκρουμένου τοῦ ἀτόμου.

Ἡ συνεργασία βιολόγων καὶ ψυχολόγων κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία στὴν ἔρευνα τῆς συμπεριφορᾶς ὑπῆρξε καρποφόρος. Αὐτὴ δὲ ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει θεωρητικὴ μόνον ἀξία, ἀλλ' ἔχει σημασία γιὰ εὐρύτερες περιοχὰς πρακτικῶν ἐνεργειῶν, τόσον τοῦ ἀτόμου ὅσον καὶ κοινωνικῶν ομάδων. Οἱ ἐρευνώμενες περιπτώσεις εἶναι ποικίλες καὶ πολυάριθμες, ὅπως κατηγορίες συμπεριφορᾶς, ἀπόψεις λειτουργικῆς σημασίας των, διαφορὰς μεταξύ τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ τοῦ θηλυκοῦ φύλου, ἐπίδραση διαφόρων παραγόντων, ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ συμπεριφορά καὶ πολλὰς ἄλλες. Γιὰ ἓνα τέτοιο ἔργο ἔρευνας, ἐκτὸς τῆς συνεργασίας ψυχολόγων καὶ βιολόγων, εἶναι ἀναγκαία καὶ ἡ παράλληλη συνεργασία ἀνθρωπολόγων, ἐθνολόγων, κοινωνιολόγων καὶ ἱατρῶν.

Ἡ ἀπὸ κοινοῦ δὲ συνεργασία ψυχολογίας καὶ βιολογίας με σκοπὸ νὰ περιγραφεῖ ἢ συμπεριφορά, νὰ ἀναλυθοῦν οἱ ἀλληλουχίες, οἱ αἰτίες, οἱ ὅροι καὶ οἱ μηχανισμοὶ τῆς γενέσεως καὶ διὰ τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν νὰ ἐρμηνευθεῖ ἢ συμπεριφορά, συνιστᾷ τὴν ἐπιστήμη τῆς ψυχοβιολογίας.

Στὴν ὁμιλία μου θὰ ἀναφερθῶ, ὅσον ὁ χρόνος τὸ ἐπιτρέπει, σὲ γενικὰς ἀρχὰς ποὺ καθορίζουν τὴ συμπεριφορά, τὴ γένεση καὶ τὴν ἐξέλιξη αὐτῆς.

Ἡ ψυχοβιολογία θεωρεῖ τὴ συμπεριφορά τοῦ ἀνθρώπου ὅπως ὅλες τὶς ἰδιότητες τῶν ζῶντων ὀργανισμῶν. Θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐξελίξεως, ἢ ὅποια διεμορφώθη βαθμιαίως διὰ φυσικῶν μηχανισμῶν. Ἐξέλιξη, ἢ ὅποια συνετελέσθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καθορισμοῦ ἰδιοτήτων διὰ τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς, με συνέπεια τὴν προσαρμογὴ τῶν ὀργανισμῶν στὶς ἰσχύουσες ἐκάστοτε συνθῆκες στὸ περιβάλλον· κατὰ τὴ διαδρομὴ τῶν διαφορετικῶν ἱστορικῶν καταγωγῆς των.

Διὰ τῆς ἐρεύνης διεμορφώθη μία ὑψηλοῦ βαθμοῦ διαφοροποιημένη εἰκόνα ζωικῆς καὶ ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς. Πέραν τούτου, οἱ κριτικοὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἔλαβαν μέρος σὲ ἓνα τέτοιο ἔργο καὶ προέκυψαν ἀντιθέσεις, δεδομένου ὅτι ἡ βάση γιὰ συμπεράσματα ἐφαίνετο ἀκόμη περιορισμένη. Τὰ σημεῖα τέτοιων ἀντιθέσεων εἶναι εὐκόλο ν' ἀναφερθοῦν. Ὅπως οἱ ἀντιλήψεις περὶ ἐπιθετικότητας, σεξουαλικότητας, εὐφυΐας, τάξεως στὴν κοινωνία, ρυθμίσεως κανονισμῶν, ἐπικοινωνίας καὶ ἡθους, παραδόσεων καὶ αἰσθητικῆς. Ἐννοίες, οἱ ὁποῖες εἶναι βαθιὰ ριζωμένες στὴν πολιτισμικὴ μας κληρονομιά.

Στὴ συμπεριφορὰ ἐντάσσονται δύο θεμελιώδεις λειτουργίαι: ἡ διατήρηση στὴ ζωὴ καὶ ἡ ἀναπαραγωγή. Ἡ πρώτη ἐξασφαλίζει τὴ συμπεριφορὰ γιὰ ἐπιβίωση τοῦ ἀτόμου — περιλαμβάνει ἀπόκτηση τροφῆς, προστασία ἀπὸ ἐχθροὺς καὶ τρόπους συμπεριφορᾶς πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα τοῦ εἴδους. Ἡ συμπεριφορὰ ἀναπαραγωγῆς ἐξασφαλίζει νὰ μεταβιβάζεται στὶς μελλοντικὰ γενεὰς ἡ κληρονομικὴ καταγωγή τοῦ ἀτόμου, ἀναφέρεται δὲ στὴν ἀνέυρεση συντρόφου, τὴ σύζευξη καὶ τὴν ἐκτροφή τῶν ἀπογόνων. Οἱ δύο αὐτὲς συμπεριφορὲς ὑπηρετοῦν τὴν καλύτερη δυνατὴ προσαρμογὴ τοῦ ὀργανισμοῦ στὸ ἐκάστοτε περιβάλλον. Παραλλήλως πρὸς τὶς δύο αὐτὲς συμπεριφορὲς ὑπάρχουν εἰδικώτερες δυνατότητες διαρθρώσεως ἐνεργειῶν ἀπὸ διάφορες ἀπόψεις, ὅπως ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ.

Ἐνα κεντρικὸ πρόβλημα στὸ θέμα τῆς συμπεριφορᾶς εἶναι οἱ καθορισταὶ αὐτῆς, δηλ. τὰ αἷτια γιὰ τὴ συμπεριφορὰ. Ἡ ἀναζήτησις αἰτίων συμπεριφορᾶς τόσον στὰ ζῶα ὅσον καὶ στὸν ἄνθρωπο δὲν ὑπῆρξε ἐπαρκῶς ἐπιτυχῆς. Στὴν πράξιν δὲ τὸ πρόβλημα τῶν καθοριστῶν ἀποτελεῖ μία ἀπὸ σημαντικότερες ἀντιθέσεις στὴν ψυχολογία. Εἶναι ἡ συμπεριφορὰ τῶν ζώων καὶ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ κύριο λόγον ἀποτελεσμα αὐτομάτου καὶ ἀνεξαρτήτου δράσεως ἐσωτερικῶν δυνάμεων δηλ. ἐνστικτων ἢ σὲ πρώτη γραμμῇ δροῦν ἐξωτερικῶς δυνάμεις, ἐρεθίσματα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος; Ἐξ αὐτοῦ προέκυψαν πολυάριθμες ἐμπαθεῖς ἀντιθέσεις κατὰ τὴ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς συμπεριφορᾶς.

Προσπάθειες ἐφαρμογῆς ἐπαναστατικῶν ἀλλαγῶν στὸ περιβάλλον καὶ δι' αὐτῶν τῶν παρεχομένων ἐρεθισμάτων, δὲν ὀδήγησαν σὲ ἐπιτυχία ἀλλαγῆς συμπεριφορᾶς. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἡ «ἐπιθετικότης». Ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι ἀνάγουν τὴν ἐπιθετικὴ συμπεριφορὰ κατὰ κύριο λόγον σὲ ἓνα αὐτομάτως δρῶν ἐπιθετικὸ ἐνστικτο, δέχονται ὅτι ὑπάρχει περιορισμένη δυνατότης μειώσεως τῆς ἐπιθετικότητος τοῦ ἀνθρώπου διὰ εἰρηνιστικῆς ἀγωγῆς καὶ ἀποκλεισμοῦ ὅλων τῶν προκλούντων τὴν ἐπιθετικότητα ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Ἐγγύτερη θεώρησις τῶν δύο θέσεων μᾶς δίδουν χωρὶς δυσκολία παραδείγματα καὶ ὑπὲρ τῶν δύο θέσεων. Σὲ πολλὰς δὲ περιπτώσεις φαίνεται οἱ τρόποι συμπερι-

φορᾶς νὰ καθορίζονται ἀπὸ ἐσωτερικούς καὶ ἀπὸ ἐξωτερικούς παράγοντες. Ἐνα ἀπλὸ παράδειγμα δράσεως μόνον ἐσωτερικῶν (ἐνδογενῶν) παρορμήσεων εἶναι ἡ συμπεριφορὰ ναυαγῶν, ποὺ εὐρίσκονται σὲ μικρὸ νησὶ μὲ ἔλλειψη τροφῶν. Μετὰ πάροδο ἡμερῶν ἀρχίζουν νὰ τρώγουν χόρτα, φλοιούς δέντρων, ἀκόμη καὶ ἀνόργανα ὕλικά. Εἶναι προφανές, ὅτι τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ δὲν διεγείρουν συμπεριφορὰ γιὰ τροφή, ἀλλὰ αὐτὴ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν αὐξάνομενη πείνα. Ἐδῶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαμφισβητηθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ παρόρμηση.

Περίπτωση ἐξωτερικῆς ἀποκλειστικῶς παρορμήσεως ἀποτελεῖ ἡ ἀντίδραση ποὺ προκαλεῖται ὅταν ἓνας γιαντρός ἐλέγχει νευρολογικῶς τὴν ἀντίδραση μὲ κτύπημα διὰ ἐλαστικοῦ σφυρίου κάτω ἀπὸ τὸ γόνατο. Ἡ ἀντίδρασις προκαλεῖται μόνον ἀπὸ ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν.

Τὰ δύο αὐτὰ ἀπλᾶ παραδείγματα εἶναι περιπτώσεις, ποὺ δυνατὸν νὰ λογισθοῦν ὡς ἀκραῖες περιοχὲς τοῦ φάσματος συμπεριφορᾶς. Αὐτὲς ὅμως εἶναι ἐλάχιστες, ἐνῶ στὸ πλῆθος τῶν περιπτώσεων, ὡς αἰτία τῶν ἐνεργειῶν φαίνεται νὰ εἶναι ὁ συνδυασμὸς ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν καθοριστῶν καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἔννοια μιᾶς ρεούσης ποσοστιαίας κλίμακος μεταξὺ τῶν δύο παραγόντων.

Ὁ Konrad Lorenz, διευθυντῆς τοῦ Max Plank Ἰνστιτούτου διὰ φυσιολογίαν τῆς συμπεριφορᾶς, ὁ ὁποῖος ἰδιαιτέρως ἠσχολήθη μὲ τὴν ἔρευνα τῆς ἐπιθετικότητος, δέχεται τὴν δράση μιᾶς ἐσωτερικῆς παρορμήσεως, κατόπιν ἐξωτερικοῦ ἐρεθίσματος, μεγαλύτερη ὅμως σημασία δίδει στὸν ἐσωτερικὸν παράγοντα, δηλαδὴ τὴν ἐσωτερικὴ παρόρμηση. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ἐρεῦνας δὲν τερματίζονται οἱ ἀντιθέσεις καὶ διαφωνίες.

Μετὰ τὸν Freund (Zur Psychologie des Alltagslebens - 1898, ἐπανέκδοσις 1983) ἔχει διαδοθεῖ ἡ ἀντίληψη, ὅτι οἱ καθοριστὰ πολλῶν τρόπων συμπεριφορᾶς δυνατὸν νὰ μὴν εἶναι συνειδητοί. Ὡς γνωστό, ὡς πρὸς τὶς ἀπόψεις τοῦ Freund ὑπάρχουν πολλῆς ἀντιθέσεις.

Ἡ διαμάχη γιὰ τοὺς καθοριστὰς τῆς συμπεριφορᾶς, (ἐνδογενὴς παρόρμηση ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς), δὲν εἶναι ἀπλὸ ἀκαδημαϊκὸ πρόβλημα. Ἀναφερόμενοι στὴν ἐπιθετικότητα ἀναγνωρίζουμε, ὅτι ἡ ἀπάντηση σχετικῶς μὲ σύγχρονα προβλήματα, ὅπως π.χ. ἡ παρακολούθησις μὲ video βιαιοτήτων καὶ πορνογραφειῶν, ἡ ἀναπαράστασις ἐπιθετικῆς συμπεριφορᾶς στὴν τηλεόρασις, ποὺ βλέπουν παιδιὰ καὶ ἔφηβοι ἢ ἀκόμη ἡ πώλησις παιχνιδιῶν γιὰ παιδιὰ, ἐξαρτᾶται κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ἀπάντησις στὸ πρόβλημα τῶν καθοριστικῶν παραγόντων συμπεριφορᾶς, ἐνδογενῶν ἢ ἐξωγενῶν.

Ἡ δομὴ, ἡ ὀργάνωσις καὶ ἡ λειτουργικότης τῶν ζώντων ὀργανισμῶν εἶναι προσαρμοσμένες στὶς συνθηκὰς τοῦ περιβάλλοντος, ὅπου αὐτοὶ διαβιοῦν. Γιὰ τὸν

άνθρωπο, ό όποϊος δέν ζεϊ πλέον σέ άκραιφνῶς «φυσικόν» περιβάλλον, αυτό ίσχύει σέ πολύ περιορισμένο βαθμό. Παρά τούτο όμως είναι δυνατόν νά καταδειχθεϊ πλήθος προσαρμογῶν. Προϋπόθεση για τέτοιες προσαρμογές είναι οί αντίστοιχες γνώσεις του ὡς πρὸς τὸ περιβάλλον του. Οί σχετικές πληροφορίες πού ἔχει ὁ ὄργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου γι' αὐτὲς είναι ἄμεσες, μέσῳ τῆς κληρονομικῆς του οὐσίας ἢ ἔμμεσες μέσῳ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων του. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ πληροφορία δυνατόν νά παραλληλισθεϊ πρὸς ἓνα εἶδος μνήμης ἀποταμιευμένης καὶ μεταβιβαζομένης στὴν ἐπόμενη γενεά. Στὴ δεύτερη περίπτωση (ἔμμεσος) πρέπει τὰ ἄτομα ἐκάστης γενεᾶς νά ἀποκτήσουν γνώσεις καὶ νά τίς ἀποταμιεύσουν ἕκαστον στὴν ἀτομική τους μνήμη. Ἔτσι μιλοῦμε για ἔμφυτο ὑπὸ τὴν ἔννοιαν γενετικῶς καθορισμένης πληροφορίας καὶ ἀποκτηθείσης ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μάθησεως. Για νά τονισθεϊ ὁ χαρακτήρας προσαρμογῆς τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν χρησιμοποιοῦνται οί ἔννοιες «κληρονομικῶς προσηρμοσμένος» καὶ «ἀποκτηθεῖσα προσαρμογή».

Τὰ ἔμφυτα γνωρίσματα διαμορφώνονται ἐν ἐξαρτήσῃ πρὸς τὸ ἐπιδρῶν περιβάλλον. Ἐπὸ τὴν ἔννοια δὲ αὐτή, πρακτικῶς κανένα γνώρισμα ἑνὸς ὄργανισμοῦ δέν είναι «πλήρως ἔμφυτον».

Σὲ περιπτώσεις δὲ πολυπλόκου συμπεριφορᾶς δέν είναι δυνατός ἓνας σαφῆς διαχωρισμὸς μεταξύ ἐμφύτου καὶ ἀποκτηθείσης συμπεριφορᾶς. Σίγουρο είναι, καὶ μάλιστα σὲ κοινωνική συμπεριφορά, ὅτι ἀποκτηθέντα μέρη παίζουσι σημαντικό ρόλο. Οὐδεμία όμως συμπεριφορά μαθαίνεται, ἂν δέν εὑρίσκειται μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς γενετικῶς προβλεπομένης μορφῆς ἀντιδράσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ συμπεριφορά τοῦ ἀνθρώπου είναι καὶ ἀποκτηθεῖσα, ὑπάρχει χῶρος για μεταμάθηση. Ἡ ἀποδοχὴ γενετικῶν ὀρίων συμπεριφορᾶς δέν σημαίνει ὅτι ἡ συμπεριφορά είναι σταθερῶς προγραμματισμένη.

Οί ζῶντες ὄργανισμοί εὑρίσκονται χρονικὰ σὲ συνεχῆ ἐξέλιξη. Ἄφ' ἑνὸς είναι ἡ ὄντογένεση καὶ ἄφ' ἑτέρου ἡ φυλογένεση.

Ἡ ὄντογένεση περιλαμβάνει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμβρύου, τὴν παιδικὴ ἡλικία, τὴν ἐφηβεία, τὸ στάδιον ἀναπαραγωγῆς καὶ τὸ στάδιον τοῦ γήρατος.

Για τὴν ἐπιστήμη τῆς συμπεριφορᾶς τὰ στάδια αὐτὰ είναι διαφόρου ἐνδιαφέροντος. Ἐρευνες στὸ ἐμβρυακὸν στάδιο δίδουσι στοιχεῖα για προγεννητικὴ μάθηση, π.χ. ἀναγνώριση φωνῆς μητέρας, ἀντιδράσεις τοῦ ἐμβρύου μόλις γεννηθεῖ. Κατὰ τὴν παιδικὴ καὶ ἐφηβικὴ ἡλικία συμβαίνουν οί ἐντονώτερες παρατηρήσιμες μεταβολές, ἐπειδὴ στὰ στάδια αὐτὰ ἐκδηλώνεται ἡ πλήρης συμπεριφορά.

Ἐνα χαρακτηριστικὸ σημεῖο κατὰ τὰ στάδια τῆς παιδικῆς ἡλικίας είναι ἡ σημαντικότης τοῦ δεσμοῦ γονέων μὲ τὰ τέκνα, για τὴν κανονικὴ ἀνάπτυξη τῆς κοινω-

νικότητας ή την έλλιπῆ εξέλιξη αὐτῆς, πού ἐμφανίζεται, ἂν δὲν ὑπῆρξε ἡ κανονικὴ δυνατὴ σχέση γονέων-παιδιοῦ.

Ἐπιμηκέστερο κατὰ τὴν ὄντογένεση εἶναι τὸ στάδιο, τὸ ὁποῖο συνδέεται μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ, τὴ σεξουαλικὴ συμπεριφορὰ καὶ τὴ φροντίδα γιὰ τοὺς ἀπογόνους. Τέλος, τὸ γῆρας ἐλάχιστα ἔπαιξε ρόλο στὴν ἔρευνα τῆς συμπεριφορᾶς, διότι ὡς πρὸς τὰ ζῶα τὰ ἐλευθέρως διαβιοῦντα σπανίως φθάνουν σ' αὐτὸ τὸ στάδιο τοῦ βίου των. Ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπο ἀξήθησε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φύση τῶν διαδικασιῶν γηράνσεως καὶ περισσότερο γιὰ τὴ συμπεριφορὰ.

Ὡς πρὸς τὴ φυλογένεση, δηλ. τὴν εξέλιξη ὄλων τῶν ζῶντων σήμερα καὶ τῶν ἐξαφανισθέντων ὀργανισμῶν, ἡ ὁποία συνετελέσθη κατὰ τὴν ἱστορία τῆς γῆς, δηλ. τὴν καταγωγὴ τῶν ὀργανισμῶν σὲ ὅλες τὶς διακλαδώσεις τους, ἐνεργὰ αἷτια ἐξελικτικῶν φαινομένων εἶναι ἡ μεταβολὴ τῆς κληρονομικῆς οὐσίας (μεταλλάξεις), ὁ ἀνασυνδυασμὸς αὐτῆς καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιλογὴ.

Γιὰ τὴν ἐπιλογὴ, ἡ ροπὴ βρίσκεται στὰ ἄτομα, ἀναλόγως πρὸς τὴν εἰδικὴ προσαρμογὴ των στὶς ὑφιστάμενες συνθῆκες τοῦ ἐκάστοτε περιβάλλοντος. Ὅ,τι ὅμως ἐπιζεῖ στὸ διηνεκὲς διὰ τῆς ἐπιλογῆς καὶ ἀναλόγως πολλαπλασιάζεται εἶναι τὰ γονίδια τῶν ἐκάστοτε ἐπιτυχῶν ἀτόμων. Κατὰ τοῦτο, λοιπόν, σημασία γιὰ τὴν εξέλιξη ἔχει ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἀναπαραγωγῆς αὐτῶν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν εὐνοικῶν γονιδίων των.

Ἡ βιογενετικὴ εξέλιξη τῆς συμπεριφορᾶς, συμφώνως πρὸς τὰ προηγουμένως ἀναφερθέντα, βασίζεται στὰ γονίδια ὡς φορεῖς πληροφοριῶν. Ἡ πολιτισμικὴ εξέλιξη, ἀποτέλεσμα μαθήσεως καὶ διδασκαλίας, εἶναι πού ἀπετέλεσε τὴν παραδοσιακὴ μεταβίβαση πληροφοριῶν. Ὡς πρὸς αὐτὴν ἡ ἀθροισθεῖσα πεῖρα, ἀποταμιευόμενη στὸν ἐγκέφαλο ὑφίσταται ἐπεξεργασία ἀτομικὴ καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας μεταβιβάζεται σὲ ἄλλα ἄτομα.

Οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ βιογενετικῆς καὶ παραδοσιακῆς μεταβίβασης πληροφορίας εἶναι, ὅτι ἡ πρώτη συμβαίνει κατὰ ὀρισμένη χρονικὴ στιγμή, δηλ. κατὰ τὴν γονιμοποίηση τοῦ θήλεος ὑπὸ τοῦ ἄρρενος, καὶ ὑπὸ μορφὴ γενετικοῦ κώδικος ἰσχύοντος καθ' ὄλον τὸν βίον τοῦ ἀτόμου. Ἐνῶ ἡ παραδοσιακὴ μεταβίβαση πληροφοριῶν εἶναι συνεχῆς καθ' ὄλον τὸν βίον τοῦ ἀτόμου, ἀθροίζεται δὲ πεῖρα προερχομένη ἀπὸ πολλὰ ἄτομα καὶ δὲν ὑπόκειται σὲ χρονικὸ περιορισμὸ συνδεδεμένο μὲ ἓνα ἄπαξ συμβαῖνον γεγονός. Ἄλλη διαφορὰ εἶναι ἡ κατεῦθυνση μεταβιβάσεως τῶν πληροφοριῶν. Στὴ βιογενετικὴ μία, δηλ. ἀπὸ τοὺς γονεῖς στὰ τέκνα, στὴν παραδοσιακὴ δὲν ὑπάρχουν ὄρια περιορίζοντα τὴν κατεύθυνση. Εἶναι δυνατὴ μεταβίβαση ἀπὸ τοὺς γονεῖς στὰ τέκνα καὶ ἀντιθέτως. Στὴν παραδοσιακὴ ἡ ἀποτυχία μα-

θήσεως καταλήγει σὲ ἐπιτυχία, δηλ. ἀναστροφή καὶ χωρὶς τῆ μακροχρόνια διαδικασία τῆς ἐπιλογῆς μέσῳ πολλῶν γενεῶν, ὅπως στῆ βιογενετική ἐξέλιξη.

Ἡ διαδικασία τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ διὰ τῆς ἐναλλασσομένης ἐμπλέξεως τῆς βιογενετικῆς καὶ τῆς παραδοσιακῆς ἐξελίξεως συνετέλεσε νὰ ἐπιτευχθεῖ σὲ χρόνο ἀναπνοῆς, στὸ μέτρο φυσικὰ τῆς ἐξελίξεως τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της, δηλ. πρὸ 3 ἢ 4 δισεκατομμυρίων ἐτῶν, ἢ φυσικὴ ψυχοβιολογικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τὸν πρωτόγονο στὸ σημερινὸ ἄνθρωπο (Homo Sapiens), πιθανῶς δὲ μόνον σὲ 5 τὸ πολὺ 8 ἑκατομμύρια ἔτη. Ἡ τεχνολογικὴ δὲ εὐφυΐα ἀπετέλεσε τὴ βάση τῆς ὑλικῆς πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ κοινωνικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὡς προανέφερα, εἶναι μία τῶν θεμελιωδῶν ἀναγκῶν μας. Ἐὰν γιὰ μακρὸ χρόνο δὲν ἱκανοποιεῖται, δυνατὸν νὰ καταλήξει σὲ σοβαρὲς διαταραχές. Γι' αὐτὸ μία σὲ ἐπαρκὲς μέτρο ἄμεση κοινωνικὴ ἐπαφὴ εἶναι ἀνάγκη ζωῆς.

Ὡς μέλη κοινωνικῶν ομάδων ἐπηρεαζόμεθα ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη στῆ συμπεριφορά μας. Τέτοιες ἐπιδράσεις συμβαίνουν τόσο κατὰ τὴν ἄμεση παρουσία συντρόφων, ὅπως ἐπίσης καὶ κατὰ ἔμμεσο τρόπο, ὅταν δηλαδή οἱ σύντροφοι δὲν εἶναι παρόντες.

Τὸ φάσμα συγκαθορισμοῦ τῆς συμπεριφορᾶς εἶναι πολὺ εὐρύ. Τέτοιοι ἐπηρεασμοὶ εἶναι πολυάριθμοι καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἐμφανεῖς. Κάθε θέμα ποὺ μᾶς τίθεται, κάθε παράκληση ποὺ μᾶς γίνεται, ὑποδείξεις, ἀπαιτήσεις καὶ διαταγὲς ποὺ ἀπευθύνονται πρὸς ἡμᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπηρεάσουν ἀποφασιστικὰ τὴ συμπεριφορά μας. Ἀκόμη ἢ ἔκφραση τοῦ προσώπου μεταξὺ συζητούντων, ὕψωση φρυδιῶν, κίνηση κεφαλῆς, σούφρωμα χειλέων κ.ἄ., εἶναι εὐκόλα νὰ ἐρμηνευθοῦν ἀναλόγως. Ἐδῶ ἀνήκουν, μὲ εὐρὺ πνεῦμα θεωρούμενες, ὅλες οἱ ἄμεσες ἐπικοινωνίες, ὅπως π.χ. ἡ διαφώτιση καὶ ἡ προπαγάνδα, ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τῆς τηλεοράσεως.

Ἡ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ προϋποθέτει ἐτοιμότητα τῶν ἀτόμων ἢ καὶ ομάδων γιὰ ὑπακοή σὲ κανονισμούς, ποὺ πρέπει νὰ ἰσχύουν στὰ κοινωνικὰ συστήματα, εἶναι δὲ ἀπαραίτητη σὲ ὀρισμένο μέτρο γιὰ τὴ λειτουργία τῶν συστημάτων αὐτῶν, τὴν ἀπαιτούμενη ἀγωγή καὶ τὴν συνείδηση εὐθύνης.

Ἡ συμπεριφορὰ κατὰ τὴν συνεργασία ἀνθρώπων προσανατολίζεται συνήθως στῆ μορφὴ ἀμοιβαιότητος. Διαδεδομένους τύπος κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς εἶναι ὁ κανὼν «ὅπως ἐσὺ σ' ἐμένα, ἔτσι κι' ἐγὼ σὲ σένα». Ἀνάλογος εἶναι καὶ ὁ τρόπος διεθνῶν σχέσεων. Πόσον ὅμως, μὲ βάση κοινωνικο-ψυχολογικὲς γνώσεις, εἶναι δυνατὸς ὁ καταρτισμὸς σχεδίων γιὰ τὴ μείωση ἐντάσεων μεταξὺ κρατῶν καὶ λαῶν, εἶναι πολὺ ἀμφίβολο. Ἄλλωστε, πόσον ἀπογοητευτικὸς εἶναι ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς στὶς διεθνεῖς σχέσεις, τὸ δείχνουν τὰ καθημερινῶς συμβαίνοντα στὶς σχέσεις τῶν κρατῶν.

Αυτά μᾶς ὀδηγοῦν δυστυχῶς στὸ συμπέρασμα ἀπαράδεκτου ὑποτιμῆσεως πάσης μεταξὺ τῶν κρατῶν σχέσεως μὲ βάση τὴ λογική, τὴν ἠθική καὶ τὸ δίκαιο.

Στὴν κοινωνική συμπεριφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων παρατηρεῖται ἀλτρουϊσμός. Σὲ ποιά ἔκταση, μέχρι ποίου βαθμοῦ; Τοῦτο μποροῦμε νὰ τὸ ἐκτιμήσουμε ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενο στὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα ἀλτρουϊστικῆς συμπεριφορᾶς. Εἶναι ἡ γνωστὴ περίπτωση ἑνὸς ἀνθρώπου τραυματισθέντος ἀπὸ ληστὰς καὶ ἔχοντος ἀνάγκη βοήθειας. Ἀπὸ τοὺς διερχομένους οὔτε ἓνας ἱερεὺς, οὔτε ἓνας λεβίτης ἐνδιεφέρθησαν νὰ βοηθήσουν νὰ σωθεῖ τὸ θῦμα, τέλος ἓνας σαμαρείτης ἐνδιεφέρθη. Τὸ ποσοστὸ ἀλτρουϊσμοῦ εἶναι σαφῶς 33%.

Σ' αὐτὸ δὲ ἐκτιμᾶται γενικῶς καὶ σήμερα τὸ ποσοστὸ ἀλτρουϊσμοῦ μεταξὺ ἀνθρώπων, ποὺ δὲν γνωρίζονται μεταξὺ των. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ νέες συνθήκες διαβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, ἰδίως ἡ ἀστικοποίηση, συντελοῦν στὴ σοβαρὴ μείωση τοῦ ποσοστοῦ αὐτοῦ. Οἱ παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν ἀλτρουϊστικὴ συμπεριφορὰ εἶναι οἱ ἐνισχυτικοί, π.χ. ἀνταπόδοση, καὶ οἱ ἀνασχετικοί, ἀπώλεια χρόνου, ἐνδεχόμενη δαπάνη, κίνδυνος, μόχθος κ.ἄ.

Καὶ τὰ κοινωνικὰ συστήματα προῆλθαν ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν Νόμων τῆς ἐξελιζέως καὶ ὑπόκεινται στὶς ἴδιες συνθήκες ἐπιλογῆς, ὅπως οἱ ιδιότητες τῶν ὀργανισμῶν. Ποιὲς συνθήκες συνετέλεσαν στὴ διαμόρφωση σημαντικῶν κοινωνικῶν δομῶν κατὰ τὴν ἱστορία τῆς καταγωγῆς τῶν ὀργανισμῶν; Ἀρχικῶς ἦτο ἡ προσαρμογὴ στὸ φυσικὸ περιβάλλον. "Ὅλα δὲ τὰ ἐπίπεδα κοινωνικῶν δομῶν, οἰκογένεια, μικρὲς ομάδες, μεγάλες ομάδες, ὀργανώσεις, χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἐνδοενεργητικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων διὰ τῶν λειτουργιῶν, τὶς ὁποῖες ἀναλαμβάνουν στὸ πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως, καὶ τὶς ἐξ αὐτῶν προκύπτουσες προσδοκίαι τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ομάδος γιὰ τὴ μελλοντικὴ συμπεριφορὰ των. Μὲ λίγα λόγια γιὰ τοὺς ρόλους των. Οἱ ρόλοι, λοιπόν, τῶν ἀτόμων ἀντικατοπτρίζουν σχέσεις ἀτόμων πρὸς τὴ συνολικὴ διάρθρωση τῆς κοινωνικῆς δομῆς.

Ἡ ἀνθρώπινη κοινότητα κατὰ τὴν πορεία τῆς διαφοροποιήσεώς της πρὸς συμπλοκώτερες μορφὲς αὔξανε ὅλο καὶ περισσότερο τὴν αὐτονομία της ἐναντι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἐδόμησε ὅλο καὶ πολυπλοκώτερο κοινωνικο-πολιτισμικὸ περιβάλλον.

Σύμπλοκα κοινωνικὰ συστήματα ἀπαιτοῦν λειτουργικὴ διαφοροποίηση, ὅπου στὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα ἀνατίθενται διαφορετικὰ ἔργα καὶ ρόλοι. Εἶναι δυνατὸν αὐτὸ νὰ προχωρήσει πρὸς βιολογικὴ διαφοροποίηση τῶν μελῶν;

Σὲ ὅλες τὶς ἀνωτέρας ὀργανώσεως κοινωνικὲς δομὲς τίθεται θέμα μεταξὺ ἀτομικότητος καὶ ἀναγκαίας κατανομῆς ἔργων, ὅποτε ἐγείρονται ἠθικὰ προβλήματα. Σὲ κάθε κοινωνία ὑπάρχει μία εἰδικὴ μορφή πολιτισμικῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων, οἱ

ὁποῖες ἐξεικονίζουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ κωδικοποιημένη μορφῇ τὸ σύστημα δικαίου τῆς κοινωνίας. Τὸ σύστημα αὐτὸ δικαίου τῆς κοινωνίας — νόμοι, ἐφαρμογὴ αὐτῶν, ὑποχρεώσεις μελῶν — ὀρίζει τις ἐλάχιστες ὑποχρεώσεις γιὰ τὴν ἠθικὴ συμπεριφορὰ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Οἱ καθοριζόμενοι δὲ κανόνες συμπεριφορᾶς δὲν ἐπιδέχονται παραίτηση τῶν μελῶν. Σημαντικὴ δὲ λειτουργία τοῦ συστήματος δικαίου εἶναι ἡ ἐτοιμότητα ρύθμισης διαφορῶν, συμφερόντων μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

Σὲ πολλὰς περιπτώσεις θεμάτων καὶ καταστάσεων, σημασίαν ἔχει ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴν, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ ἀντιτίθεται στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν πολιτισμικὴ παράδοση. Τὸ θέμα ὅμως ἀνήκει στοὺς πολιτειολόγους.

Ὁ γενετικὸς ἐφοδιασμὸς τῶν ἀτόμων ἐκάστης κοινωνίας εἶναι δυνατὸν νὰ ποικίλλει σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ εἶναι καθοριστικὸς γιὰ τὴ διαμόρφωση πολυαριθμῶν μορφολογικῶν διαφορῶν καὶ τρόπου συμπεριφορᾶς.

Στὸν δυτικῷ τύπου πολιτισμῷ, μερικὰ ἄτομα ἀξιολογοῦνται ὡς ἀνώτερα ἀπὸ πλῆθος κλίσεων καὶ τάσεων συμπεριφορᾶς: εὐφυΐα, δυναμικότης, ἐντυπωσιακὴ ὁμορφιὰ σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς μὴ ἐντυπωσιακὴ ἐμφάνιση, ποὺ ἔχουν οἱ λεγόμενοι χαρακτηρισματικοὶ τύποι, δημοκόποι καὶ ἄλλοι, εἶναι χαρακτηριστικὰ ποὺ προσέχονται περισσότερο καὶ ἐπιδρῶν στὴν ἐπαγγελματικὴ ἢ ἄλλες ἐπιτυχίες. Ἐτσι, ἀγνοοῦνται καὶ διαφεύγουν τῆς κοινῆς προσοχῆς ἰδιότητες καὶ ἰκανότητες ἄλλων.

Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ὀρισμένων ἰδιοτήτων καὶ κλίσεων, σὲ σχέσιν μὲ τὴν κοινωνικοποίησιν, ἔχουν οἱ ἄνθρωποι διαφορετικὰς προϋποθέσεις. Βασικὸς εἶναι ὁ ρόλος προσώπων τοῦ περιβάλλοντός των. Ὅπως δὲποτε ὅμως τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδράσεων ἐνεργεῖ διαφορετικὰ σὲ κάθε ἄτομο.

Παραβλέποντες ὅτι θὰ ἦτο ἀδύνατον διὰ τῆς κοινωνικοποιήσεως καὶ τῆς πείρας μαθήσεως τῶν ἀτόμων νὰ σταθεροποιηθοῦν αὐτὰ σὲ μία κοινωνία κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ προήρχοντο ὅμοιοι μεταξὺ των ἄνθρωποι, θὰ ἦταν αὐτὸ ἐπιθυμητό; Ἐδῶ σχετικοὶ εἶναι καὶ οἱ πειραματισμοὶ στὴ μικροτεχνικὴ τῆς γενετικῆς. Τὶς συνέπειες ἑνὸς τέτοιου κατορθώματος παρουσιάζει ὡς τρομακτικὸ ὄραμα ὁ Α. Huxley στὸ μυθιστόρημά του «Brawe New World» (ὠραῖος κόσμος), ἐκδοθὲν τὸ 1932 καὶ ἐπαυκδοθὲν στὰ γερμανικὰ τὸ 1981.

Σήμερα πειράματα γιὰ ἐπιτυχίες σὲ θέματα γενετικῆς φύσεως διὰ μικροτεχνικῆς ἐπεμβάσεως στὰ γονίδια δημιουργοῦν ἐπικίνδυνα γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα προβλήματα, ποὺ προκαλοῦν τὴν ἀνάγκη λήψεως περιοριστικῶν μέτρων γιὰ τέτοιες δραστηριότητες ἢ σκοπιμότητες. Ἐρευνα ἡ ὁποία ὀδηγεῖ σὲ τραγικὰς ἐπιπτώσεις δὲν νοεῖται ἠθικὴ.

Ἐνα τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν ποὺ διακρίνουν τὸν ἄνθρωπο εἶναι ὁ ὀρθολογισμός. Ἡ ἱκανότητα πρὸς τὸ συνειδητόν, τὸ στοχαστικόν καὶ τὸ λογικῶς ἐνεργεῖν. Τοῦτο ὀφείλεται στὶς λειτουργικὰς ἱκανότητες τοῦ ἐγκεφάλου του.

Ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς ἐννοίας «ὀρθολογισμὸς» ἔχει ἀμφισβητηθεῖ στὴ φιλοσοφία. Ἐν τούτοις, διακρίνονται σημαντικὰς μορφὰς ὀρθολογικῆς συμπεριφορᾶς, οἱ ὁποῖες ἐπανέρχονται πάντοτε ὡς θέμα.

Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτήρισε ὡς ὀρθολογικὴ συμπεριφορὰ, τὴ σκόπιμη συμπεριφορὰ, ὡς κεντρικὸ δὲ σημεῖο τοῦ ὀρθολογισμοῦ θέτει τὴν ἐκλογή τῶν καταλλήλων μέσων γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἐνὸς σκοποῦ. Κατ' ἄλλους, ὁ ὀρθολογισμὸς, ὡς λογικὴ συμπεριφορὰ ἐπικεντρώνεται στὶς ψυχολογικὰς διαδικασίας μετὰ τὴν βοήθεια τῶν ὁποίων λαμβάνεται μία ἀπόφαση. Σύμφωνα δὲ μετὰ ἄλλο ὄρισμό, γιὰ τὸν ὀρθολογισμὸ ὡς λογικὴ συμπεριφορὰ, παίζουσι ρόλον κοινωνικὰς ἀξίες καὶ κανόνες.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐνεργεῖ ὀρθολογικῶς, ὁ ψυχολογικὸς ὅμως ἐφοδιασμὸς του, καθὼς καὶ μία σειρά μηχανισμῶν μαθήσεως καὶ συμπεριφορᾶς εἶναι μὴ ὀρθολογικοί, δυνατὸν μάλιστα νὰ ἀποτελοῦν κίνδυνο γιὰ τὸ ὀρθολογικῶς ἐνεργεῖν.

Κύριος ἐχθρὸς τοῦ ὀρθολογισμοῦ εἶναι ἡ συγκίνηση, τὸ συναίσθημα. Αὐτὰ ὀδηγοῦν συχνὰ σὲ παρορμητικὰς πράξεις, ποὺ δυνατὸν νὰ ἔχουσι ἐπικίνδυνες συνέπειες. Παράδειγμα ὁ πανικός, ποὺ ὀδηγεῖ σὲ καταστροφὰς ἢ ἀκραΐας μορφῆς φόβου μετὰ ἀποτέλεσμα τὸν περιορισμὸ τῆς ἱκανότητος δράσεως ἢ τὴν ἐκρηξὴ ὀργῆς, ποὺ καθιστᾷ ὀξύτερον τὸ πρόβλημα ἀντὶ νὰ τὸ λύει.

Ἡ ἱστορία τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς εἶναι πλήρης συναισθηματικῶν ἀντιδράσεων, οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν σὲ διακοπὴ σχέσεων μεταξὺ κρατῶν καὶ δημιουργίαν πολέμων. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις τὰ προκαλούμενα συναισθήματα συνδέονται μετὰ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια.

Ἀπὸ τίς νέες ψυχοβιολογικὰς ἔρευνες συμπεριφορᾶς, ἐμφανίζονται ὑπὸ νέῳ φῶς σύγχρονα πολιτικοκοινωνικὰ προβλήματα συμπεριφορᾶς. Περίπτωση κοινωνικοπολιτικοῦ φαινομένου ἢ διάκριση «ξένων μὴ ἀνηκόντων στὴ δικὴ μας ὁμάδα ἀνθρώπων». Ἐνα εὐρύτατα διαδεδομένο φαινόμενο συμπεριφορᾶς μετὰ πολλὰς μορφάς: νεποτισμὸς, ἐθνοκεντρικότητα, ρατσισμὸς. Δηλαδή, ἕνα φαινόμενο διπλῆς ἠθικῆς.

Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται μετὰ θέματα ἐξελίξεως ὑπὸ γενικὴ ἐννοία. Οἱ ἄνθρωποι παρακολούθησαν ἀδιάφοροι μακροχρόνια τὴν πρὸς τὰ ἄνω τεχνικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐξέλιξη, μετὰ δημιουργία ὅμως κοινωνικῶν καὶ οἰκολογικῶν προβλημάτων, καὶ τίς συνέπειες ποὺ ἀκολούθησαν (προβλήματα περιβάλλοντος, φθορᾶς ὕψοντος, καταλήστευσης τῆς φύσεως, πυρηνικὴ ἐνέργεια, δάση κ.ἄ.). Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν δυσμενῶν ἢ καταστροφικῶν αὐτῶν συνεπειῶν χρειάζο-

μεθα ἦθος βασιζόμενο σὲ ὀρθολογικὴ συμπεριφορά, ἡ ὁποία νὰ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση καὶ ὕπαρξι.

Οἱ σημερινὲς ὅμως συνθηκὲς ποὺ διέρχεται ἡ ἀνθρωπότητα ὡς πρὸς τὸν τρόπο διαβιώσεως καὶ ἡ συμπεριφορὰ ἀπὸ ἀποψη κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν μεγάλων Μονάδων—χωρῶν, κρατῶν—δὲν βασίζεται στὸν ὀρθολογισμό, τὴν ἠθικὴ καὶ τὸ δίκαιο. Οἱ βάσεις συμπεριφορᾶς στὴ ρύθμιση τῶν σχέσεων μεταξὺ κρατῶν κατευθύνονται κυρίως ἀπὸ τὸ ἴδιον συμφέρον—οἰκονομικόν, ἰσχύος καὶ τὰ παρόμοια—πρόκειται δηλ. γιὰ πολιτικὴ καὶ συμπεριφορὰ στὴν ὁποία δὲν κυριαρχεῖ ἡ λογικὴ. Ἔτσι, μένουμε στὰ μεγάλα λόγια γιὰ τὴ διατήρηση τῆς εἰρήνης, τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς φύσεως, τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Εἶναι οὐτοπία ἡ ἐπικράτηση ὀρθολογισμοῦ μὲ ἦθος ὑπὸ παγκόσμια ἔννοια, ὅπως ἐπρόβαλε αὐτὴν ἡ Σχολὴ τῶν Στωϊκῶν τὸ 300 π.Χ. στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα;